

Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu:

MUALLİM CEMİYETLERİ (1908-1914)

Arzu M. NURDOĞAN*

ÖZET

Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet’in ilanı (23 Temmuz 1908) toplumda canlı bir tartışma ortamı başlatmış; aydınlar, öğretmenler, öğrenciler, çeşitli meslek mensupları ilk iş olarak siyasal partiler, demokratik meslek örgütleri kurma yoluna gitmişlerdir. Bu çalışma, gerek söz konusu örgütlerin doğup gelişmesine etki eden sebepleri, gerekse bunların takip ettikleri politikaların tesir düzeyini tespit etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırmanın temel varsayımı çalışan kitlenin kamusal hayatta boy göstermelerinin, yakın tarihimizi tanımlayan en belirli ölçülerden biri hâline gelmiş olmasıdır. Toplumsal yapıya ilerici etkiye bulunan 1908 İhtilali’nden hemen sonra kurulmaya başlanan öğretmen örgütleri, devlet memurları arasında meslekî birlik ve dayanışma bilincinin, başka bir ifadeyle sendikacılık ruhunun doğmasında başlangıç noktası olmuşlardır. 1918’den itibaren kurulacak olan uzun soluklu öğretmen örgütleri, Meşrutiyet döneminde kurulan bu ilk cemiyetlerin mirası üzerine inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, muallim, cemiyet, dayanışma, birlik.

Türkiye’de aynı meslek mensuplarının ortak hak ve menfaatler etrafında birleşmesi hareketleri - kimi çalışmalarda aksi iddia edilse de¹ XIII. yüzyıldan itibaren başlatılabilir. Bu örgütlenme bilinci kamu personelinin çok üretim sektöründe görülmektedir.² Ancak öğretmenlerin ortak

* Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı / arzu.nurdogan@marmara.edu.tr

¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1984, I, 371-372.

² Aynı zamanda sendika işlevini de gören lonca ya da korporasyonlar için bkz. Cahit Tulum, “Türkiye’de Memur Sendikaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2 (Eylül 1968), s. 35.

menfaatlerini korumak üzere faaliyete geçtikleri yıl 1908'dir; başka bir ifadeyle öğretmen örgütlenmesi konusunda köklü bir geleneğe sahip olunamamıştır.

Öğretmenlerin bu tarihte bir cemiyet etrafında toplanmasını kaçınılmaz kılan güçlü gerekçeler vardır. Nitekim gerek ülke sorunlarının çözülmesi gerekse öğretmenlerin özlük haklarının alınması, bu uğurda mücadeleyi kaçınılmaz hâle getirmiştir. Ayrıca Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) toplumda canlı bir tartışma ortamı başlatmış; aydınlar, öğretmenler, öğrenciler, çeşitli meslek sahipleri ilk iş olarak siyasal partiler, demokratik meslek örgütleri kurma yoluna gitmişlerdir. Çalışanların kamusal hayatta boy göstermeleri, yakın tarihimizi siyasal ve sosyal yönden şekillendiren en önemli etkenlerden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal kalkınmasında, modernleşmesinde öğretmenlerin ve onların kurdukları cemiyetlerin, başka bir ifadeyle öğretmenliğin meslekleşme sürecinin önemi tartışılmazdır. Buna karşın genel olarak sosyal siyaset tarihimizde özel olarak eğitim tarihimizde bu örgütlenmelere yeteri kadar yer verilmemesi, mesleğin önemine irtifa kaybettirmiştir. Bu noktadan hareketle öğretmen örgütlerinin bilgi ve belgeler eşliğinde ayrı ayrı incelenmesi doğru bir yaklaşım olmalıdır.

II. Meşrutiyet'in ülkeye getirmiş olduğu dinamizm doğrultusunda eğitimle ilgili birçok dernek kurulmuştur. Bunlardan *Osmanlı Terbiye-i İctimaiye Klubü* (1909) ve *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* (1908) yeni eserler kaleme almak, tercüme etmek, konferanslar vermek, bilimsel eserleri incelemek amacıyla; *Teşvik-i Maarif Cemiyet-i Hayriyesi* (1909), *Girit Neşri Maarif Cemiyeti* (1910), *Mekteb-i Sultani İnas Cemiyet-i Hayriyesi* (1909), *Beyne'l-Anasır Neşri Lisan ve Maarif Cemiyeti* (1911) ve *Osmanlı Maarif Cemiyeti* (191³) ise “vatanın muhtaç olduğu tamim-i maarif emri ehemmine...sarf-ı mesai etmek üzere”⁴ kurulmuşlarsa da, gerek kuruluşla-

³ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 185-187.

⁴ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO, NNGD (Bâbiâli Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri), nr. 392, 317/2784, 8 Rebiülevvel 1329 (9 Mart 1911); DH.İD. (Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı Evrakı), 28 Cemaziyelevvel 1330 (14 Temmuz 1912).

rında gerekse faaliyetlerinde öğretmenler filen rol oynamadıklarından öğretmen örgütlenmesi sürecine dâhil edilmemiştir.

Araştırmada 1908-1914 yılları arasında konuyla ilgili olan olaylar, kurumlar ve bireyler, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi dikey yöntem ve tarihsel araştırma deseninden yararlanılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışmanın sınırlılıklarından ilki; mesleki örgütlerin yanında, kuruluşunda öğretmenlerin yer aldığı ve üye oldukları politik ve kültürel örgütlerden bahsedilmemiş olmasıdır. *Türk Derneği*, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi II. Meşrutiyet döneminde kurulan bu en önemli politik ve kültürel örgütlerin, gerek öğretmenliğin meslekleşme sürecindeki gerekse öğretmenlerin örgütlenme bilinci ve dayanışmasındaki – başlı başına öğretmen örgütü olmadıklarından – dolaylı etkisinden ve çalışmanın kapsamını hayli genişleteceğinden, müstakil bir inceleme konusu yapılması uygun bulunmuştur. Çalışmanın 1914 yılıyla sınırlandırılması da benzer kaygılardan kaynaklanmış, başka bir ifadeyle *Muallimler Cemiyeti*, *Mekatibi İbtidaiye Muallimler Cemiyeti* ve nihayet *Türkiye Muallimler Birliği* gibi Millî Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet devrimlerinin hız kazandığı döneme kadar varlığını sürdürmüş ve etkili olmuş derneklerin başlı başına araştırma konusu olarak ele alınması planlanmıştır.

Türkiye'de ilk öğretmen örgütü II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havası içerisinde, yeni rejimin ilan edildiği gün, yani 23 Temmuz 1908 tarihinde merkezi İstanbul-Cağaloğlu'nda *Encümen-i Muallimin* adıyla kurulmuştur.⁵ 1908 hareketiyle birlikte özgürlüğe kavuşan bütün sınıf ve tabakalardaki genel eğilim doğrultusunda Kandilli Kız Lisesi Tarih Öğretmeni Vehbi Bey ile Aydın Vilayeti Polis Müdürü Fikri Bey de öğretmenlerin haklarını koruyup, savunabilecekleri böyle bir örgütün tesisi için hayli çaba göstermişlerdir.⁶ Bu girişimlerin sonucunda Darülfünun ve

⁵ Türkiye'de ilk muallim örgütünün bu tarihte kurulduğunu yazan araştırmacılardan ilki Yahya Akyüz'dür (*Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s. 99).

⁶ Yahya Akyüz, "Türkiye'de İl Öğretmen Kuruluşları İle İlgili Orjinal Bir Belge ve Unutulmuş Bir Kaynak", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1971, s. 115-116'den nakleden Taylan Filiz, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 11.

Darülmuallimin mezunlarının katılımlarıyla kurulmuş, taşra ve başkentteki öğretmen ve adaylarına açık olan bu cemiyetin, kuruluş amaçları şöyle sıralanabilir: Ülkedeki maarif sistemini iyileştirmek, okullardaki durumu düzeltmek, halk nazarında eğitime verilen önemi artırmak, öğretmenler arasında mesleki birlik ve dayanışma fikrini yaygınlaştırmak, öğretmenlerin mesleki ve bireysel haklarını korumak, bilimin gelişmesine ve bu amaçla yapılacak teşebbüslere yardımcı olmak.⁷

Söz konusu hedefler dikkate alındığında Encümen-i Muallimin'in öğretmenlerin haklarını korumak ve ülkede eğitimi yaygınlaştırmak adına radikal değişimlere imza atacağı varsayılabilir. Ancak Encümen-i Muallimin'in pratikte böylesine köklü ve kapsamlı değişimlere teşebbüs edemediği anlaşılmaktadır. Esasen dönemin şartları düşünülecek olursa, sınırlı katılıma sahip bir meslek örgütünün yapısal değişimi gerçekleştirebilecek adımları atabilmesi mümkün değildir. Nitekim Encümen-i Muallimin faaliyetlerini öğretmen tayinleri ve maaşlarının artırılması hususlarıyla sınırlandırmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda gerek İstanbul'dan gerekse taşradan mağdur olduklarını bildiren öğretmenler hakkında Cemiyet, ilgili bütün mercilere müracaat ederek, söz konusu öğretmenlerin bireysel ve mesleki saygınlığının korunması için girişimlerde bulunmayı ilke olarak benimsemiştir.⁸

Cemiyet İdare Heyeti, Darülfünun ve Darülmuallimin'in her şubesinden* gizli oyla seçilen dörder mezun ile vakıf okullarındaki öğretmenler tarafından seçilen iki öğretmen olmak üzere toplam 34 kişiden oluşturulmuştur. Cemiyetin o yıllarda Darülfünun olarak kullanılan Bezm-i Alem Valide Sultan Mektebi'nde gerçekleştirilen ilk kurultayında, birinci başkanlığına Emrullah Efendi, ikinci başkanlığına maarif eski nazırlarından Sait ve üçüncü başkanlığına da İzmirli İsmail Hakkı Beyler seçilmiştir.⁹ Seçimle işbaşına gelen idare heyeti başkan ve üyelerinin görev süresi iki yıldır. Mazeretsiz beş toplantıya katılmamak veya Kanun-ı Esasi'ye aykırı

⁷ *Encümen-i Muallimin Nizamnamesi*, s. 2.

⁸ *Encümen-i Muallimin Nizamnamesi*, s. 6-7.

* Her iki yüksek öğretim kurumu da dört şubeden müteşekkildir.

⁹ T. Filiz, "Millî Mücadele...", s. 11.

davranışta bulunmak cemiyet üyeliğinin sona ermesi anlamına gelmektedir.¹⁰

Encümen-i Muallimin'in en önemli gelir kaynağı her üyesinden bir defaya mahsus olmak ve 5 kuruştan az olmamak kaydıyla alınan üyelik ücreti (duhuliye)dir. Ayrıca her ay gerek idare gerekse genel kurul üyelerinden maaşları oranında alınan, yine en az 5 kuruşluk ücret ve cemiyet yararına yapılan hibe, yardım ya da bağışlar da önemli gelir kaynaklarıdır. Söz konusu gelirler masrafların giderilmesinden sonra kısmen encümenin yararına kullanılmak –bunlar arasında öğretmenlerin bilimsel yeterlilikleri için felsefe, edebiyat ve pozitif bilimlerde yerli ve yabancı önemli eserleri kütüphanesinde toplamak da yer almaktadır–¹¹ üzere harcanır ve kısmen de ihtiyat akçesi olarak muhafaza edilir.

Kuruluş nizamnamesinde ibtidaî ve rüşdiye öğretmenleri için her ay *Mecelle-i Muallimin* adlı bir dergi yayınlanacağı belirtilen¹² Encümen-i Muallimin'in kısa sürede önemli gelişmeler kaydettiği anlaşılmaktadır. Sözelimi öğretmen maaşlarına zam yapılmasını sağlamak, kıdem ve ehliyet listeleri düzenleyerek atamalarda Nezaret'e yardımcı olmak, meslekleşme sorunlarına eğilmek ve taşra maarif idareleriyle ilişki kurmak konularında Cemiyet, Maarif Nezareti'yle organik bağlantısı nedeniyle olumlu adımları kolayca atabilmiştir.¹³ Nitekim derslerin gruplara ayrıl-

¹⁰ *Encümen-i Muallimin Nizamnamesi*, s. 3.

¹¹ *Encümen-i Muallimin Nizamnamesi*, s. 7.

¹² İçeriğine dair herhangi bir belge bulunamayan bu yayın organının, gündemdeki felsefi, idebî ya da bilimsel konularla ilgili uzman kimselerden oluşan bir komisyonun kurulup, meselenin burada bir karara varmasından sonra neşr edileceği kaydedilmiştir (*Encümen-i Muallimin Nizamnamesi*, s. 7-8). Diğer taraftan Aralık 1908'de Maarif Nezareti'ne yazılan bir tezkirede *Mecelle-i Muallimin*'den bahsedilmediği gibi, Encümen-i Muallimin üyelerinden Mesud Remzi Efendi'nin “maarifin ilerlemesine ve muallimlerin neşr-i efkârı olmak üzere” *Mirat-ı Maarif* adlı bir gazete yayınlamak istediği ve hakkında yapılan soruşturma neticesinde buna izin verildiği anlaşılmaktadır (BOA, ZB [Zabtiye Nezâreti Evrakı], 328/148, 19 Zilkade 1326/13 Aralık 1908). Nizamnamede ayrıca her sene *Salnâme-i Muallimin*'in çıkarılacağından basedilmekteyse de, bu yayın hakkında da bir bilgi ve belge bulunamamıştır.

¹³ Kandilli Kız Sultanisi Tarih Muallimi Vehbi, “Memleketimizde Muallim Cemiyetleri”, *Muallimler Cemiyeti 1335 (1919) Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi, I*, İstanbul, 2 Mayıs 1335-1919, s. 23-25'den nakleden Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 100-101.

masında, öğretmen maaşlarına zam yapılmasında¹⁴ ve özellikle ihtiyaç duyulan yerlere Encümen-i Muallimin'den öğretmenlerin atanmasında ve öğretmenliğin bir "meslek-i mahsus" olarak algılanmasında önemli aşamalar kaydedilmiştir.¹⁵ Bununla beraber örgütün, öğretmenlerin mesleki, hukukî ve toplumsal statülerini güçlendirmesi yönünde kalıcı ve radikal adımlar attığı söylenemez.

II. Meşrutiyet'in sağlamış olduğu dinamizm doğrultusunda bu ilk öğretmen örgütünden kısa bir süre sonra İstanbul'daki bir kısım idadî, rüşdî ve ibtidaî öğretmenleri Mercan İdadisi Fransızca muallimi Zeki Bey'in başkanlığında *Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimin Cemiyeti* adlı ikinci bir teşkilatlanmaya gitmiştir.¹⁶ Öğretmenlerin haklarını savunmak ve eğitimin yayılmasını sağlamak hedefindeki¹⁷ bu örgütün kuruluş nedeni, Maarif Nezareti görevlilerinden oluşan Encümen-i Muallimin'in yönetim yanlısı bir politika izlemeleriydi.¹⁸ Hâlbuki Encümen-i Muallimin'den beklenen yönetimin aldığı kararlara karşı öğretmenlerin mesleki, hukukî ve toplumsal statülerinin yükseltilmesi için mücadele etmesiydi. Bu gereksinimin bilincine varmış öğretmenlerin yeni arayışları söz konusu cemiyeti meydana getirmiştir. Aynı yılın sonunda öğretmenlerin parçalanmasını istemeyen Encümen-i Muallimin üyeleri, muhtemelen Nezaretin de teşviğiyle yeni kurulan örgütün çatısı altında ve yine Zeki Bey'in başkanlığında *Cemiyet-i Muallimin* adıyla bir araya gelmişlerdir.¹⁹ Maarif Nezareti'nin bu birleşmeye sıcak bakması, gençlerin yeni ve hür fikirlerle yetişmesine katkıda bulunan, eski bir öğretmen olan Rezaizade Mahmut

¹⁴ M. Ergün, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁵ T. Filiz, "Millî Mücadele...", s. 11; İsmail Göldaş, *Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler*, Öğretmen Dünyası Yayınları, İstanbul 1981, s. 19.

¹⁶ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 99; Ahmet Orhan, *Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi ve Hukukî Dayanakları (1923-1980)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 29; Niyazi Altunya, *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi (1908-1998)*, Ürün Yayınları, Ankara 1998, s. 23; İ. Göldaş, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁷ Y. Akyüz, s. 99; Sezai Kaynak, *Demokratik Eğitim Kurultayı. 1977. Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi*, TÖB-DER, tarihsiz, s. 4.

¹⁸ A. Orhan, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁹ T. Filiz, "Millî Mücadele...", s. 12; S. Kaynak, *a.g.e.*, s. 4.

Ekrem'in Nazır olmasından²⁰ kaynaklanmalıdır. Nitekim Cemiyet-i Muallimin'in kuruluş haberini alan Nezaret yetkilileri, "Öğretmenlere bir cemiyet mutlaka lazımdır, öğretmenlerin parçalanmaları doğru değildir" açıklamasında bulunmuştur.²¹ Cemiyet-i Muallimin'in başkanlığına Maarif Nezareti'nde görev yapmış bir idareci yerine, nezaretle organik bir bağlantısı olmayan bir öğretmenin seçilmesi, örgütün sendikal niteliğinin Encümen-i Muallimin'e göre nispeten artış göstermesi açısından anlamlıdır.

Türkiye'deki ilk öğretmen örgütlerinden birinin başkanı olan Zeki Bey Düyun-ı Umumiye İdaresi'ndeki görevi dolayısıyla, ülkedeki yabancı sigorta şirketlerinin düzenbazlıklarına temas eden ilk yazarlardan biri olan Mizancı Murat'ın da yakın arkadaşıydı.²² Hareket Ordusu'nun İstanbul'da asayişi sağlamak amacıyla 1909'da şehre girmesinden sonra Zeki Bey tutuklanmıştır.²³ Tutuklanma nedeni belli olmasa da Mizancı Murat'la yakın arkadaşlığına istinaden²⁴ muhtemelen "İslamcılık"la itham edilen Zeki Bey, kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır.²⁵

Zeki Bey'in 28 Aralık 1908 tarihinde Maarif Vekili Abdurrahman Şeref Bey'e hitaben, bu göreve getirilmesinden on iki gün sonra kaleme aldığı mektupta, Cemiyet-i Muallimin'in kuruluş özellikleri ve hedefleri dile getirilmiştir. Buna göre Cemiyet-i Muallimin daha önceki iki cemiyetin üyeleri ile İstanbul'daki 7 idadî, 16 rüşdî ve 300'ü aşkın ibtidaî muallimi tarafından kurulmuş bir dernektir. Zeki Bey talimatnamenin kısa zamanda yayınlanacağını haber verdiği mektubunda, Cemiyetin kuruluş amaçları olarak şu hususlara değinmiştir: (i) Meşrutiyet ve hürriyet dönemine yakışır şekilde eğitimi yaygınlaştırmak, (ii) Maarif idarelerine

²⁰ Mustafa Yazıcı, *Tanzimattan Bu Yana Millî Eğitim Bakanları, Başbakanlar ve Atatürk (1839-1973)*, Emel Matbaacılık, Ankara 1974(?), s. 93.

²¹ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 101; N. Altunya, *a.g.e.*, s. 24.

²² Birol Emil, *Mizancı Murat Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 270-271.

²³ İ. Göldaş, *a.g.e.*, s. 19.

²⁴ Mizancı Murat'ın uzun süredir "kalben İslamcı" olduğu ve 13 Nisan 1909 İhtilali'ni desteklediği bilinmektedir (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, III, 171).

²⁵ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 100.

yardımcı olmak, (iii) Avrupa'daki bilim adamlarıyla temas kurup Cemiyete katılımları sağlanarak, bir taraftan Osmanlı bilim adamlarının Avrupa'da tanınmasına yardımcı olmak, diğer taraftan "Osmanlıların medeniyet-i hazırayı kabule istidadı olmadığı" şeklindeki ön yargıyı²⁶ gidermeye çalışmak. Bir meslek örgütünün benzerlerinden farklı olarak Avrupa'daki Osmanlı imajını düzeltmeye yönelik çaba içerisine girmiş olması, muhtemelen Cemiyet Başkanı'nın Avrupa'yla yakın temasından kaynaklanmaktadır.

Zeki Bey mektubunun ilerleyen satırlarında yeni Maarif Vekili'nden, ülkedeki eğitimin gelişmesi yararına, Cemiyet adına bekledikleri bazı maddelere temas etmiştir. Bu maddeler arasında maarif bütçesinin en önemli kısmının ibtidailere ayrılması, öğretmen maaşlarının adaletle belirlenmesi, hisse-i maarif gelirlerinin artırılması, orta ve yüksek öğretim öğrencilerden alınan ücretlerin azaltılması²⁷ gerektiği gibi daha ziyade ekonomiyi ilgilendiren hususlar ağırlıktadır.²⁸

²⁶ "Köhne zehablar" (BOA, MF.VRK. [Maarif Nezareti Evrak Odası], 27/86, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908).

²⁷ Sezai Kaynak, *Demokratik Eğitim Kurultayı* adlı çalışmasında bu maddeyi, Zeki Bey'in Fransa'da olduğu gibi tüm okulların paralı hâle getirilmesini istediği şeklinde kaydetmiştir ki, gerçekte Cemiyet-i Muallimin Başkanı Maarif Nezareti'nden tam tersini istemekte olup, o tarihte orta ve yüksek öğretime devam eden öğrenciler zaten eğitim harcı vermek zorundaydı (*a.g.e.*, s. 5).

²⁸ Zeki Bey dönemin Maarif Nazırı'ndan Cemiyet adına isteklerini şöyle sıralamıştır: 1. Yeniden düzenlenecek olan maarif bütçesinin en önemli kısmı, eğitimin yaygınlaştırılmasında başlıca etken olan ibtidailere ayrılmalıdır, 2. Bütçeden yüksek öğretime ayrılan pay azaltılmalıdır, 3. Öğretmenlerin ücreti belirlenirken bütçenin imkânlarıyla beraber adalet ilkesine önem verilmelidir, 4. Lise ve yüksek öğretime devam eden öğrencilerden alınan ücretler azaltılmalıdır, 5. Darülmualliminin hariç olması kaydıyla yüksek okullar iki gruba ayrılmalı ve birinci gruptan aylık 45 kuruş, ikinciden aylık 25 kuruş ücret alınmalıdır, 6. Yoksul öğrenciler öğrenim ücretinden muaf tutulmalıdır, 7. Hisse-i maarif gelirleri artırılmalıdır, 8. Taşra maarif hissesi yerel maarif idarelerine bırakılmalı ve maarif gelirleri yeterli olmayan bölgelere merkezden yardım edilmelidir, 9. Yerel maarif geliri belli bir miktara ulaşan vilayetlerden yüksek öğretim için bir hisse alınmalıdır, 10. Yatılı okullar maarif idarelerinin yetkisinden çıkarılmalıdır ("Maarif idareleri olarak hiçbir yerde leyli mekteb deruhde etmemelidir."), 11. 1909 yılından itibaren maliye hazinesinden yapılacak yardımların bir kısmı taşra için bir kısmı da İstanbul'daki idadi, rüşdiye ve ibtidailere ayrılmalıdır (BOA., MF.VRK., 27/86, 4 Zilhicce 1326/28 Aralık 1908).

Zeki Bey malî konulara ağırlık verdiği bu ilk mektubunu, ilerleyen tarihlerde okulların idaresi, eğitim-öğretim metotlarının iyileştirilmesi, okul kitaplarının tamamlanması gibi konulardaki taleplerini de Cemiyet olarak bildireceklerini belirterek sonlandırmıştır.²⁹ Sendikaların öğretmenlerin ekonomik durumunu ilgilendiren işlere ağırlık vermesi, genelde işçi hakları konusunda hassas bir tutum sergileyen Osmanlı yönetimi³⁰ aynı hassasiyeti, öğretmen maaşlarında göstermemesinden kaynaklanmaktadır.

Cemiyet-i Muallimin'in eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve örgütün karar ve faaliyetlerinin halka duyurulması amacıyla müdürlüğünü Namık Ekrem'in yaptığı *Mirat-ı Maarif* adlı bir yayın organı bulunmaktadır.³¹ *Mirat-ı Maarif*'in ilk sayısında Cemiyet'in kuruluş amacı, yeni nesillere “modern adab ve malumat” ilkerlerini aşılıyarak, millete rehber olacak aydınları yetiştirmek³² ve öğretmenlerin toplumdaki statülerini yükseltmek olarak dile getirilmiştir. Dönemin resmî söylemini (İttihat-Terakkî yanlısı söylemi) sahiplendiği anlaşılan Cemiyet'in,³³ “mazinin tamiri, hâlin tahkimi ve istikbalin temini” noktasında sorumluluklarının son derece hayatî olduğu iddiasıyla mütevazı bir tavır sergilediği söylenemez. “Köylülerimiz içinde belki binde bir kişiye tesadüf olunamaz ki ulum-ı hazıradan hatta medeniyet ne olduğunu bilmezler” ifadesiyle, özellikle köylerdeki eğitimin yetersizli-

²⁹ BOA., MF.VRK., 27/86, 4 Zilhicce 1326 (28 Aralık 1908).

³⁰ Turan Yazgan, “Türkiye’de Sendikal Hareketler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 20 (Ekim 1992), s. 31.

³¹ *Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 1. Derginin ikinci nüshası 29 Ocak 1909/6 Muharrem 1327 tarihinde çıkmıştır.

³² “...muallimin (...) zamana layık adâb ve malumatı ümid-i istikbal olan milletin yeni sürgülerine hüsn surette ilka etmek maksad-ı yegânesiyle müttefiken cemiyet-i muallimin teşkil etmişlerdir.” (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 1).

³³ “Otuz sene devam eden mehlîk bir nöbetten henüz halas olmuşuz. Tedavimize memur olan tabibler cehl ve zulmeti devayı maraz ad ile tenvir ve tenevvürden bizi men edegeldi...Senelerden beri kabus-ı bela gibi sinelerimize çöken afet-i istibdad bizi her türlü ümid-i terakkiden mahrum, her güne hüsrana, müskenetlere mahkûm bırakıyordu...” (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 1). Bu iktidar yanlısı söyleme rağmen Cemiyet dağılmaktan kurtulamamıştır.

ğine dikkat çekilen *Mirat-ı Maarif*'te, Cemiyet-i Muallimin'in en önemli vazifesi olarak taşradaki ibtidailerin durumunu iyileştirmek olduğu vurgulanmıştır.³⁴ Cemiyet-i Muallimin Meşrutiyete dek hiçbir maarif nazırının maarif işlerini düzene sokamadığından ve özellikle plansız-programsız yapılan düzenlemelerden, merkez teşkilatına eklenen lüzumsuz kalemlerden şikâyetle, reform sürecinde öncelikli gördüğü hususları şöyle sıralamıştır: Okulların ıslah edilmesi, ders programlarının tanzim ve tadil edilmesi, öğretmenlerin adaletle seçilmesi ve diğer maarif memurlarıyla beraber toplumdaki statülerinin düzeltilmesi, maaşlarının artırılması.³⁵ Cemiyet öğretmensizlik veya düzensizlikten dolayı 1908 Eylülünden beri okullarda eğitim faaliyetinin durduğunu ve bu nedenle söz konusu hususların acilen bir sonuca bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür.³⁶ Cemiyet-i Muallimin'in acil talepleri arasında, kimilerine göre "kaht-ı rical" gerekçesiyle Maarif Nezareti'nin vekâleten idare edilmesi meselesi de bulunmaktaydı. Cemiyete göre meselenin kaynağı devlet adamı yokluğu değil, fakat kadrolaşmak kaygısıydı.³⁷ Hâlbuki Cemiyete göre hükûmet, eğitime yıllarını vermiş müdür veya maarif memurlarını, bir takım sudan sebeplerle görmezden gelmek yerine, en azından reform sürecinde görüş ve tecrübelerine başvurursa, ülke bu gibi sorunlarla karşılaşmazdı.³⁸

Cemiyet-i Muallimin'in merkez teşkilatındaki düzenlemeyle ilgili en önemli talebi, hükûmetçe birleştirilmesine karar verilen Meclis-i İlmiye ve Meclis-i İdare'nin, şimdiki işlerin gecikmesine ve bürokratik karmaşaya neden olmaktan başka bir şey sağlamadığı gerekçesiyle lağv edilmesiydi.³⁹ Diğer taraftan Cemiyet, yeni yönetimin mekatib-i idadiye,

³⁴ *Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 2.

³⁵ *Mirat-ı Maarif*, nr. 2, s. 1-2.

³⁶ *Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 8.

³⁷ "kaht-ı rical değil, (...) mensubinden, perverândan intihab olunsun diyoruz. İşte bunun içindir ki kaht-ı rical endişesine dışar oluyoruz..." (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 9).

³⁸ "Ya bu zatların [müdürlerin] rütbeleri yokmuş, büyük makamlarla münasebetleri olmamış denilmez de mevkilere, riyaset-i umura geçirilirse elbette terakki-i matlul husule gelir." (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 9).

³⁹ *Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 9.

rüşdiye ve ibtidaiye dairelerini yeniden açmasından ve bu dairelere atanması düşünülen isimlerden⁴⁰ yana bir tavır sergilemiştir.

Cemiyet-i Muallimin'in üzerinde önemle durduğu öğretmen maaşları konusunda ise, yeni yönetimle aynı görüşü paylaştığı anlaşılmaktadır. Sözelimi her ikisi de öğretmen maaşlarının ders saatlerine göre değil, fakat dersin önemine göre yeniden düzenlenmesi gerektiğinde mutabıktırlar.⁴¹ Mutlakiyet döneminde öğretmenlerin acımasızca sömürüldüğünü iddia eden Cemiyet, taşrada ve hatta İstanbul'da çalışan idadî öğretmenlerine 1 ders saati karşılığı 2-5 kuruş ücret ödenmesini ve sabahtan akşama dek aynı zamanda idarecilik ve hademelik de yapan rüşdiye ve ibtidaî muallimlerine 150 kuruş maaş verilmesini şiddetle eleştirmiş, İttihat-Terrakî hükûmetinin bu konuda olumlu adımları atacağına dair büyük beklenti içerisinde girmiştir.⁴² Öyle ki Cemiyet öğretmenlerin bu duruma mahkûm edilmesinin "Osmanlılık" kimlik ve bilinciyle bağdaşmayacağını ileri sürerek,⁴³ konuya verdiği önemi göstermiştir. Diğer taraftan Cemiyet-i Muallimin Meşrutiyet yönetiminin uygulamaya koyduğu kimi hususları değerlendirirken gerçekte bu hükûmetten de çok fazla umutlu olmadığını sinyallerini vermiştir. Şöyle ki Cemiyet, ibtidaî ders programlarından *Hüsn-i Hattın* çıkarılması, rüşdiyelerdeki Fransızca dersi saat ücretinin Osmanlıca'ya göre iki kat fazlaştırılması, senelerdir Farsça, Arapça okutmuş tecrübeli daimî öğretmenlerin yerine seyyar muallimlerin görevlendirilmesi, buna karşılık daimî öğretmenlere de hesap, tarih, coğrafya gibi şimdiye dek hiç öğretmedikleri dersleri vermelerinin istenmesi⁴⁴ uygulamaları karşısında, eğitimde yeniden yapılanmanın gerçekten

⁴⁰ Mekatib-i İdadîye Müdüriyeti için Tevfik Daniş Bey, Mekatib-i Rüşdiye Müdüriyeti için Ahmet Naim Bey ve Mekatib-i İbtidaiye Müdüriyeti için Sami Bey (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 9).

⁴¹ Örneğin idadide müselleat (trigonometri) veya makine dersi veren bir öğretmenle mekatib-i aliyyede tarih, coğrafya okutan bir öğretmen karşılaştırılmaz. Bu nedenle yüksek okullarda siyyanen saati 75 kuruşa ders verilirken, idadilerde 15 kuruş ücretle ders verilmesi adalete uygun bulunmamıştır (*Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 10).

⁴² *Mirat-ı Maarif*, nr. 1, s. 10; nr. 2, s. 1.

⁴³ *Mirat-ı Maarif*, nr. 2, s. 2.

⁴⁴ *Mirat-ı Maarif*, nr. 2, s. 2.

istenip istenmediğinden kuşku duyduğunu yüksek sesle belirtmekten çekinmemiş ve hatta hükûmeti istifaya davet etmiştir.⁴⁵

Cemiyet-i Muallimin okullardaki asayişsizlik konusuna da dikkati çekerek, okul müdürlerinin disiplinsizlik gerekçesiyle 30-40 öğrenciyi okuldan atmalarını şiddetle eleştirmiştir. Cemiyet'in bu tip vak'alarda bütün suçun öğrenciye yüklenemeyeceğini söylemesi görünüşte, niyet-bilgi-beceri-sorumluluk dörtgeninde pedagojik anlayışa uygunluğu açısından son derece ilerici bir yaklaşım izlenimi vermekteyse de gerçekte tüm mesuliyeti, okullarda disiplin kurallarını düzenleyici bir talimatın çıkarılamamış olmasından dolayı yine Maarif Nezareti'ne yüklediği anlaşılmaktadır.⁴⁶

Cemiyet-i Muallimin, Başkan Zeki Bey'in tutuklanmasından sonra dağılmış ve öğretmen örgütlenmesi konusunda İstanbul'da hareketsiz bir döneme girilmiştir. Ancak bu dönemde Erenköy Kız Lisesi Matematik Öğretmeni Ahmet Bey'in⁴⁷ bir cemiyetin kurulması için özverili gayretlerinden bahsetmek önemlidir. Sözelimi Ahmet Bey, 1910 yılında Bursa'da *Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin* adıyla kurulan cemiyetin⁴⁸ bir şubesini başkentte açabilmek için hayli uğraşmışsa da bunda başarılı olamamıştır.⁴⁹ Ağustos 1909'da kabul edilen Cemiyetler Kanunu'nun öngördüğü şartları yerine getirmenin zorluğu ve hükûmetin yasal ve yönetsel baskılarının giderek artması, bu başarısızlığın en önemli sebepleri arasında sayılabilir.⁵⁰ Buna rağmen Ahmet Bey bu konudaki çabalarını

⁴⁵ "Mekteblerimizi ıslâh, programlarımızı yoluyla, usûlü dairesinde, âdilâne, hakimâne tertib edelim. İcraatımızda hak ve hakikatten, hulûs-ı niyetten ayrılmayalım. Bilmiyorsak çekilelim. Bilenler, anlayanlar iş başına gelsinler. Elverir ya hu!" (*Mirat-ı Maarif*, nr. 2, s. 2).

⁴⁶ *Mirat-ı Maarif*, nr. 2, s. 3.

⁴⁷ Niyazi Altunya söz konusu öğretmenin isminden yanlışlıkla Ata Bey olarak bahsetmektedir ("Öğretmen Örgütlenmesi", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, II, 479).

⁴⁸ BOA, BEO, NNGD, nr. 392, 90/577, 7 Cemaziyelahir 1328 (15 Haziran 1910).

⁴⁹ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 101; A. Orhan, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁰ Esasen Cemiyetler Kanunu'nun kaynağı liberal görüş çerçevesinde düzenlenen Fransız yasasıdır. Hatta bu konuya ilişkin hükûmet tasarısı Fransız yasasının neredeyse aynen tercümesidir. Ancak bu tasarı dâhili encümenince değiştirilmiş ve tasarıya, meclisin de onayladığı kimi kısıtlamalar getirilmiştir. Böylece Cemiyetler Kanunu bir taraftan kurulması yasaklanan derneklerin kapsamını genişletirken, diğer taraftan kolluk görevlilerine dernekler üzerinde teftiş hakkı tanımıştır (N. Altunya, "Öğretmen...", s. 292-293; T. Yazgan, *a.g.m.*, s. 39-41).

devam ettirmiş ve resmî izni daha sonra almak şartıyla⁵¹ 1910 yılında⁵² *Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimin Cemiyeti* adıyla bir teşkilat kurmuştur. Merkezi Ahmet Bey'in Beylerbeyi'ndeki evi olan Cemiyet, İstanbul ve çevresindeki örgütlenme çalışmalarına rağmen, öğretmen cemiyetlerinin fonksiyonel olmadığına dair mevcut ön yargı nedeniyle üye sayısını artırmayı başaramamış ve 1919'da önemini bütünüyle kaybetmiştir.⁵³ Bu ön yargı şimdiye kadar kurulan cemiyetlerin gerçek bir meslek örgütü işlevini yerine getirememelerinden, başka bir ifadeyle öğretmenlerin ekonomik, sosyal haklarını korumada yahut onların kültür düzeylerini ve saygınlıklarını yükseltmede anlamlı bir başarı gösterememelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Öğretmen hareketinin güçlü bir örgütlenme geleneğine sahip olması adına başkentte kaydedilen bu gelişmelerin ardından, Edirne'de 1911 yılında Nafi Atuf (Kansu)'nun kurucuları arasında bulunduğu *Mahfel-i Muallimin* adlı bir dernek tesis edilmiştir.⁵⁴ Kimi araştırmalarda yalnızca ismi itibarıyla değil, fakat fonksiyonel açıdan da bir "öğretmen lokali"⁵⁵ olarak nitelendirilen bu teşkilatın, gerçekte örgütlenme düzeyi açısından öncekilerden pek de farklı olduğu iddia edilemez. Ülkedeki tüm öğret-

⁵¹ Yeni Cemiyetler Kanunu'nun birinci maddesine göre "Cemiyet teşkili evvelce ruhsat istihsaline menut değildir" ifadesiyle örgütlenmede serbest kuruluş sistemi benimsenmiştir (N. Altunya, "Öğretmen...", s. 293).

⁵² Ahmet Orhan *Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi* adlı çalışmasında bu cemiyetin kuruluş tarihini Akyüz'ü referans göstererek 1909 olarak nakletmiştir. Halbuki Akyüz'ün söz konusu çalışmasında herhangi bir yıl verilmediği gibi, konuyla ilgili gösterilen belgede yanlış anlaşılmalı olmalıdır. Çünkü Akyüz, Ahmet Bey'in önce Bursa'da kurulan cemiyetin İstanbul'da bir şubesini açmak istediğini, ancak bu konuda başarılı olamayınca *Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimin Cemiyeti*'ni kurduğunu yazmıştır. Bursa'daki cemiyetin kuruluş yılı 1910 olduğuna göre (BOA, BEO, nr. 283402) Ahmet Bey'in daha önce bu cemiyeti kurması imkânsızdır.

⁵³ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 101; S. Kaynak, *a.g.e.*, s. 5; N. Altunya, *a.g.e.*, s. 25; A. Orhan, s. 30-31.

⁵⁴ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 102; A. Orhan, *a.g.e.*, s. 31; Filiz, "Millî Mücadele...", s. 13.

⁵⁵ Yazarları bu görüşe sevkeden Mahfel-i Muallimin'de sohbetler (umumî musâhabeler) düzenlenmesi olabilir (A. Orhan, *a.g.e.*, s. 31; İ. Göldaş, *a.g.e.*, s. 19). Kaynak daha da ileri gitmiş ve bu "ilginç örgüt"ün öğretmen sorunlarıyla ilgilenmediğini iddia etmiştir. Ancak yazar kendisini bu iddiaya sevk edenin ne olduğu hakkında herhangi bir belge göstermemiştir (S. Kaynak, *a.g.e.*, s. 6).

menlere açık olan Mahfel-i Muallimin *Sây ve Tetebbû* adlı bir dergi çıkarmıştır. Derginin Şubat 1911 tarihli sayısında yayınlanan iç tüzüğüne göre, Mahfel-i Muallimin ülke çıkarlarına hizmet etmek genel hedefi çerçevesinde; halka bilim ve teknoloji içerikli dersler vermek, gece dersleri açmak, köy öğretmenleri yetiştirmek ve yatılı, gündüzlü özel ibtidailerin açılması yolundaki çabaları desteklemek amacıyla kurulmuştur.⁵⁶ Cemiyet tüzüğünde ilk defa olarak “umumî dersler” verileceği kaydının yer alınmasının, pratik bilgilere duyulan acil ihtiyaçtan kaynaklandığı düşünülebilir. Sonucu madde ise imparatorlukta etkili, hızlı ve yaygın bir şekilde okullaşma hedefinin, ancak taşra eşrafının eğitim sürecine dâhil edilmesiyle gerçekleşebileceğine dair inancın göstergesidir denilebilir.

Öğretmenlerin başkent dışında meslek örgütü kurmak amacıyla bir diğer girişimi 1913 yılında Bursa’da kaydedilmiştir. Bursa Darülmuallimin Müdürü Ethem Nejat ve arkadaşlarının⁵⁷ çabaları sonucunda *Muallim Yurdu* adıyla yeni bir öğretmen cemiyeti meydana getirilmiştir.⁵⁸ Fahrî başkanlığına Bursa Valiliği yaptığı dönemde (1913-1914) İttihat ve Terakî Partisi’ne yakınlığıyla bilinen Abbas Halim Paşa’nın⁵⁹ getirildiği Muallimler Yurdu’nun kuruluş amaçları şöyle sıralanabilir: Öğretmenleri aynı millî hedef doğrultusunda bir araya getirmek, öğretim tarzını standartlaştırmak, bilimsel ve eğitsel gelişmeler hakkında gerek sohbetler, tartışmalar gerekse konferanslar aracılığıyla öğretmenleri haberdar etmek ve öğretmenleri kahve bağımlılığından kurtarmak.⁶⁰ Öğretmenlerin okuldaki işlerini bitirir bitirmez tüm zamanlarını kahvede nargile içerek ya da tavla vs. oynayarak geçirmesinden şikayetçi olan Ethem Nejat’ın, Muallimler Yurdu’nu öğretmenleri bu durumdan kurtaracak bir dernek olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Muallimler Yurdu bunu sağlamanın en

⁵⁶ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 102; A. Orhan, *a.g.e.*, s. 31; T. Filiz, “Millî mücadele...”, s. 13.

⁵⁷ “bazı müteşebbis ve vatanperver arkadaşların katkılarıyla” (*Yeni Fikir*, 17 Safer 1332 (14 Ocak 1914), Sayı 19, C. 3’den nakleden Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 102).

⁵⁸ S. Kaynak, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁹ M. Hanefi Bostan, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1992, s. 25.

⁶⁰ *Yeni Fikir*, 17 Safer 1332 (14 Ocak 1914), Sayı 19, C. 3’den nakleden Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 102-103; A. Orhan, *a.g.e.*, s. 32; İ. Göldaş, *a.g.e.*, s. 20.

garantili yolu olarak, öğretmenlere ülkenin boş zaman geçirmeye tahammülü olmadığı yönünde telkinlerde bulunmak ya da aydınlatıcı seminerler düzenlemekte değil, fakat kahve, çay ve nargile içilecek yerin Cemiyet bünyesinde açılmasında⁶¹ bulmuştur.

Ekonomik sıkıntıdan patlama noktasına gelen ilkökul öğretmenleri bu kez kendi aralarında Emirgan'da *Muallimler Cemiyeti* adı altında yeni bir yapılanmaya gitmek amacıyla 1913 yılının sonunda bir teşebbüste bulunmuşlarsa da girişim başarıya ulaşamamıştır.⁶² Hazırladıkları tüzüğe göre cemiyetin kuruluş amaçları; ilkokulları yaygınlaştırmak, öğretim metotlarını iyileştirmek, ders programlarını bir standarta kavuşturmak, ailelerin eğitsel, bilimsel, sanatsal faaliyetlere teşvik edilmesi için gece dersleri ve konferanslar vermek şeklinde sıralanmıştır.⁶³ Ancak bu sırada I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, toplantıların yasaklanması⁶⁴ ve muhtemelen orta-yüksek öğretimdeki öğretmenlerin katılımlarının sağlanamaması söz konusu cemiyetin resmî bir hüviyet kazanamamasındaki en önemli etkenlerdir.

1908-1914 yılları arasında meydana getirilmiş öğretmen cemiyetlerinin kuruluş amaçları incelendiğinde hedeflerin giderek, bir meslek örgütünden beklenebilecek düzeyde spesifikleştiği –ders programlarını standart hâle getirmek, öğretim metotlarını iyileştirmek– nitelikli öğretmen yetiştirilmesine daha fazla önem verildiği –bilimsel, eğitsel amaçlı konferanslar aracılığıyla öğretmenleri bilimsel gelişmelerden haberdar etmek– ve eğitim hareketlerine halk desteğinin sağlanması –kitleleri eğitime teşvik etmek için gece dersleri vermek– hususunun ağırlık kazandığı görülmektedir. Buna karşılık cemiyetlerin, birer meslek örgütü olmalarına rağmen aynı vurguyu, öğretmenler arasında birlik ve dayanışma gerekliliğine yapmadıkları anlaşılmaktadır.

⁶¹ *Yeni Fikir*, 17 Safer 1332 (14 Ocak 1914), S. 19, C. 3'den nakleden Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 103. İ. Göldaş bu konuda Muallimler Yurdu'nun başarılı olduğunu kaydetmiştir (*a.g.e.*, s. 20).

⁶² A. Orhan, *a.g.e.*, s. 33; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 103; İ. Göldaş, *a.g.e.*, s. 23.

⁶³ Ahmet H. Yaşaroğlu, "Meşrutiyetten Sonra İlk Talebe Cemiyeti, İlk Muallimler Cemiyeti", *Öğretmen*, Kasım 1949, Sayı 25, s. 8-9; Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 103.

⁶⁴ Yaşaroğlu, "Meşrutiyetten...", s. 9.

Bütün bu meslek örgütlerinin yanı sıra Rumeli’de benzeri bir yapılanmaya gidilmesi için 1909’da Varna’da,⁶⁵ 1910’da Selanik’te ve 1912 yılının Haziran ayında da Manastır ve Üsküp’te onar gün süreyle öğretmen kongreleri düzenlenmiş, fakat kalıcı bir öğretmen örgütünün kuruluşunu tamamlayamadan dağılmışlardır.⁶⁶ Yine de bölge öğretmenlerinin bir araya gelerek, öğretmen sorunlarının tartışılmasına ve örgütlenme bilinçlerinin artmasına neden olması açısından söz konusu kongrelerin önemi yadsınamaz. Sözgelimi Selanik’teki Maarif Kongresi’ne “vilayet-i selase” maarif müfettişi olarak katılan Kazım Nami Bey, konuşmacı olduğu oturumların birinde, özellikle ilkokullardaki alfabe öğretiminin düzeltilmesi ve din eğitimine gerçek değerinin verilmesi gerektiği hususlarında durmuştur.⁶⁷

II. Meşrutiyet devrinde kurulan bu öğretmen örgütlerinin ilkokulların iyileştirilmesi konusundaki ortak eğilimi, Türk eğitiminin Batılılaşma sürecinin yükseköğretimden başlamak zorunda kalmasıyla bağlantılı olmalıdır. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın başında her alanda yetişmiş elemana duyduğu acil ihtiyacı, yaygın bir ilköğretim örgütü kurulmasına imkân vermemiştir. Bu durum bilhassa, ibtidâiler kurulmadan rüşdiyelerin açılmasında ya da idadiler faaliyete geçirilmeden Darülfünun teşebbüslerine başlanmasında kendisini göstermiştir. Üstelik devletin yapısı ve coğrafyası da modern ilkokulların açılmasında önemli bir dezavantajdır. Bu ortak talep karşısında öğretmen cemiyetlerinin kayda değer bir başarı sağlayamamalarında, tüm ülke çapında yaygın ve etkili bir örgüt kurmak yerine birbirinden bağımsız mücadele etmeye kalkışmaları da etkendir. Hâlbuki, aynı hedef doğrultusunda münferit ve müteferrik yapılaşmanın tercih edilmesi cemiyetleri güçsüz hâle getirmiştir. Bu durum

⁶⁵ *Tasvir-i Efkar* gazetesinin 8 Ağustos 1909 tarihli nüshasında, bundan birkaç gün önce Varna’da Türk Muallimini Kongresi adı altında bir organizasyonun gerçekleştirildiği ve kongrede Bulgaristan Maarif Nezareti’ne gönderilmek üzere bir heyet oluşturulduğu kaydedilmiştir. Bu heyetin görevi, Bulgar kanunlarının öğretmenler için getirdikleri şartlardan şimdilik kaydıyla Türk öğretmenlerin muaf tutulmasını ve Türk okullarına hükümetin daha fazla nakit yardımında bulunmasını sağlamaktır (*Tasvir-i Efkar*, 22 Receb 1327/8 Ağustos 1909, s. 8).

⁶⁶ İ. Gölbaş, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁶⁷ *Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi*, Selanik 1328, s. 39’dan nakleden M. Er-gün, *a.g.e.*, s. 142-143.

öğretmenlik mesleğini ilgilendiren meselelerde, modern bir sisteme tabi olan reel bir koordinasyon zihniyetinin hâkim bulunmadığını göstermektedir. Söz konusu zihniyet eksikliği II. Meşrutiyet döneminde kurulan öğretmen cemiyetlerinin sendika olarak tanımlanamamasındaki en önemli etkidir. Sözelimi, bu cemiyetlerde meslekî amaçlardan ziyade bilimsel ve hatta hayırseverliğe yönelik amaçların daha şiddetle hissedildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca gerek üyelik şartları gerekse meslekî hakları savunma metotları açısından da bu ilk öğretmen cemiyetleri sendika olmanın niteliklerinden hayli uzaktır. Örneğin Encümen-i Muallimin'deki üyelik sınırının bir sendikaya oranla daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Yine Meşrutiyet döneminde kurulan öğretmen cemiyetlerinin meslekî haklarını korumak için, toplumsal baskı ve kandırma yolundan başka alternatifleri olmadığı söylenebilir.⁶⁸

II. Meşrutiyet döneminde kurulan öğretmen örgütlerinin gerek meslekî sorunların çözümünde, gerekse ülke meselelerinin hâlinde etkileri olduğu iddia edilemez. Bu örgütler varlıklarını uzun zaman sürdürmede de başarılı olamamışlardır. Ancak 1908'deki rejim değişikliğinden hemen sonra kurulmaya başlanan öğretmen örgütleri, devlet memurları arasında meslekî birlik ve dayanışma bilincinin, başka bir ifadeyle sendikacılık ruhunun doğmasında başlangıç noktası olmuşlardır. 1918'den itibaren kurulacak olan uzun soluklu öğretmen örgütleri, Meşrutiyet döneminde kurulan bu ilk cemiyetlerin mirası üzerine inşa edilmiştir.

⁶⁸ Sendika ve dernek arasındaki farklar için bkz. Aydos Toros, "Öğretmenler Sendikası", *Birlik*, S. 54, Eylül 1962, s. 5.

“TEACHERS’ ASSOCIATIONS:
START OF THE SOCIAL SOLIDARITY IDEA IN TEACHING
PROFESSION IN TURKEY (1908-1914)”

Abstract

Declaration of the Second Constitutional Monarchy (23rd of July 1908) in the Ottomans, which can be considered as one of the important cornerstones of Turkish history, initiated a lively discussion medium in the Ottoman society and intellectuals, teachers, students and people from different occupational backgrounds started to found parties and democratic civil associations. This study aims to determine both the reasons for the development of such associations and also levels of effect of their policies. The basic assumption of the study is that public servants were one of the most important factors that determine the country’s near future. Teachers’ associations started to be found just after the 1908 Revolution and had a progressive effect on societal structure, was the starting point for professional association and solidarity consciousness; in other words spirit of unionism among public servants. Long lasting teachers’ associations were built on the heritage of these initial organizations founded in the constitutional monarchy periods.

Keywords

the Ottoman State, teacher, organization, solidarity, unity.